

הלשון העברית וספרותה בהקשריה החברתיים והתרבותיים

עם הופעת הכרך החמישי של הקובץ "העברית שפה חיה"* , בעריכת פרופ' רינה בן-

שחר, פרופ' גדעון טורי וד"ר ניצה בן-ארי**

סקירה מאת: רפאל ניר***

ראוי לשבח את יוזמי סדרת הכינוסים "עברית שפה חיה" במכללת אורנים ואת ההוצאה של סדרת הפרסומים בשם זה. עתה מונח לפנינו קובץ נוסף של "עברית שפה חיה". זהו הקובץ החמישי בסדרה, ובו 22 מאמרים העוסקים בהיבטים שונים ומגוונים של הקשרים שבין לשון, ספרות, חברה ותרבות. זהו קובץ מדעי-מחקרי, וכל המאמרים המתפרסמים בו עברו שיפוט של אנשי אקדמיה. על עטיפת הספר צוין שהסדרה היא "בין-תחומית", ואכן תיאור זה מתאים לאוסף המגוון שלפנינו. הגיוון הרב ניכר הן בנושאי המאמרים הן בשמות המשתתפים ושיוכם המוסדי. כולם אנשי אקדמיה, חלקם ותיקים ומוכרים וחלקם חוקרים צעירים בראשית דרכם (אגב - יש להצטער על כך שהעורכים לא צירפו את רשימת המחברים בציון השתייכותם האקדמית ותחומי המחקר שלהם).

עיון בנושאי המאמרים מלמד שרובם ככולם עוסקים בעברית בת-ימינו, הן זו המדוברת, העממית, הן זו הספרותית. השם "עברית שפה חיה" אכן הולם את הקובץ: מתוכנו עולה התחושה שהעברית על מגוון גילוייה בדיבור ובכתיבה היא אכן חיה ונושמת, ועשויה לשמש נושא מרתק למחקר.

בגלל עושר הנושאים והמחקרים שבקובץ אתייחס בסקירה רק אל חלק מהם. אנסה לעמוד על עיקר החידושים שמצאתי בהם.

אציין תחילה כי בקובץ בולט מספרם הגדול יחסית של מחקרים שעניינם תרגום - שישה מתוך עשרים ושניים המאמרים. מאמרים אלה עוסקים בהיבטים השונים של תקשורת בין-לשונית ובין-תרבותית. בחמישים השנים האחרונות נתפסות מלאכת התרגום ואמנות התרגום כתחום חשוב במחקרים מדעיים בין-תחומיים.

ראוי לציון מאמרה של אלדעה ויצמן, העוסק במחסרים לשוניים בשפת המטרה של התרגום. מתוך ניתוח סמנטי מעניין החוקרת מגיעה להבחנה חדשה בין מחסרים (כלומר - כאשר בלשון שאליה מתרגמים חסר מימוש לשוני למושג מסוים, מקביל לזה שבלשון המקור). לקבוצה של מחסרים תלויי לשון היא מציעה להוסיף את הקטגוריה של מחסרים פרגמטיים, הנובעים מהבדלים בשימוש ההרגלי באמצעים לשוניים בין השפות.

מחקרה של רינה בן-שחר עוסק בתרגום שירה, ובאופן ספציפי - בהשוואה בין תרגומים שונים של שיר "איגיון" (נונסנס) מתוך "הרפתקאות אליס בארץ הפלאות" של לואיס קארול. היא בודקת במיוחד את בעיית השמירה על תבניות פרוזודיות של המשקל, אורך הטור ודגם החריזה. מסקנתה היא שניתן לשחזר את עיקר התבניות הפואטיות שבמקור באמצעות הטקסט המתורגם, גם אם משתחררים מן הנורמה של שחזור המשקל ודגם החריזה שבמקור.

*הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2010

**פרופ' רינה בן-שחר, ראש החוג ללשון עברית, מכללת אורנים, דוא"ל: benshar@research.haifa.ac.il;

**פרופ' גדעון טורי, אוניברסיטת תל-אביב; **ד"ר ניצה בן-ארי, אוניברסיטת תל-אביב

***פרופ' רפאל ניר, האוניברסיטה העברית, דוא"ל: msranir@huji.ac.il

רבקה בליבוים מנתחת את מסירת הדיבור העברי התת-תקני בתרגום ובמקור. רחל ויסברוד בחרה להתמקד ב"תרגום" של שמות מקומות: האם אפשר בכלל לתרגם שם של עיר, למשל? החוקרת מתמקדת בשינויים שחלו בתרגום שם העיר איסטנבול. היא מצביעה על "ייהוד" של השם המקורי בתרגומים לעברית, ומראה כיצד השינויים בשם המקום משקפים עמדות כלפי התרבות הזרה ולשונה.

תחום אחר הזוכה לתשומת לב בקובץ, הוא הלשון הדבורה (להבדיל מן העברית הכתובה, הספרותית או העיתונאית). תחום ביניים הוא לשונם של המסרונים (SMS) המעוצבת במשלב שבין הלשון הפורמאלית למדוברת. אסתר בורוכובסקי בר-אבא ויפית קדמי מתארות לשון זו, המושפעת מצד אחד מן האילוצים הטכניים הקשורים למדיום של הטלפון הנייד, ומצד שני – מן התכנים הטיפוסיים לסוג זה של תקשורת. המחברות בודקות בעיקר תופעות לשוניות הנובעות מסגנונם הלא-פורמאלי של המסרונים ומאופיים האינטראקטיבי. הן מצאו מאפיינים משותפים, אך גם שונים, ללשון המסרונים ולזו של התקשורת הלא-פורמאלית שבערוץ הדיבור. ייתכן שהיה מקום להשוות אותה גם לסוגים אחרים של תקשורת דיגיטאלית, דוגמת צ'טים לסוגיהם.

זהר לבנת ואילאל יציב מנתחות נרטיבים דבורים בכלים בלשניים וספרותיים. הן עומדות במיוחד על השימוש בחזרות לסוגיהן, ומצביעות על תפקידן החשוב בארגון התמאטי שלו. החזרות משמשות אמצעי הערכה המדגיש את הפואנטה של הסיפור וכן את צירי הניגוד שבו.

שולמית הרן זנה בדרכים ליצירת אירוניה בסיפור פיטר פאן באמצעות סטיות משלבויות והעברת האפקט הסטירי אל לשון המטרה (במקרה זה – עברית). אירוניה כזו אינה נוצרת בטקסט המקורי באמצעים תוכניים אלא תוך שימוש במניפולציה סגנונית: סטייה מן הסגנון הפורמאלי של הנרטיב תוך שימוש בביטויי סלנג תת-תקניים. אפשר לראות בכך מעין פלישה של השפה הדבורה אל הסגנון הנרטיבי הספרותי. הרן רואה בכך הפרה של "כלל האופן" של גרייס וכן "הדהוד" של שפתם של גיבורי הסיפור. לאחר ניתוח הקשיים הכרוכים בהעברת האירוניה תוך כדי התרגום לעברית, היא מסיקה שהרובד הסטירי שבסיפור המתורגם מופנה אל הקורא המבוגר דווקא.

נושאים של רטוריקה פוליטית ושל שיח ציבורי במדיה נדונים במאמריהן של איילת כהן ושל עליזה עמיר. איילת כהן מנתחת כתבה טלוויזיונית, ששודרה במסגרת התכנית "עובדה" על ניצחון החמאס בבחירות בשנת 2006, כרטוריקה רב-מודאלית המשלבת אמצעים מילוליים וחזותיים. עליזה עמיר בוחנת את ההבניה של ריאיון ברדיו על פי סגנונות שונים של נימוס: "נימוס של מעורבות" לעומת "נימוס של עצמאות".

מאמרה של רות בורשטיין על שמות חיבה בעברית הישראלית הוא הרבה יותר ממחקר לשוני. הוא דן ביחסי הגומלין שבין לשון לתרבות ומצביע על השתקפותם של תהליכים סוציולוגיים-תרבותיים שהתרחשו בחברה הישראלית במשך שישים שנות קיום המדינה. תרומתו המיוחדת נעוצה בניחוח שמות החיבה (להבדיל משמות פרטיים בכלל) ודרכי התצורה שלהם. במובן מסוים אפשר לראות גם מאמר זה כחלק מן הדיון בלשון הדבורה, אולם במציאות הישראלית משמשים שמות החיבה גם בשיח העברי הציבורי: שמות פרטיים של רבים מחברי הממשלה והכנסת ושל ידוענים אחרים נזכרים בכלי התקשורת בצורת שם החיבה: ביבי, פואד, ציפי, יוסי, צחי, איציק, דובי, דני, רפול, חני, יולי. החוקרת ממיינת את שמות החיבה על פי דרכי התצורה שלהם ומבנם המורפו-פונמי (המשקל). היא מצביעה גם על ההבדלים שבין שמות חיבה לילדים ולמבוגרים ועל נהגים שונים של שימוש בכינויים כאלה במגזר החילוני ובמגזר הדתי.

מאמר יוצא דופן הוא מחקרה של דליה אסולין הדן בפעלים ממוצא עברי שנקלטו בידיש החרדית המשמשת בישראל בעיקר כלשון מדוברת. היא מצביעה על שינוי ב"קיפאון הדקדוקי" שעליו הצביע, למשל, וינרייך, ושאיפין פעלים עבריים המשובצים בידיש. היא מייחסת את הגמישות הדקדוקית הזו להתגברות הזיקה שיש לידיש החרדית אל העברית כשפה חיה ומדוברת.

מסקירת החומר העשיר שבקובץ מתברר ש"עברית חיה ה'" אכן מצטיין במגוון עשיר של נושאים הנדונים בו. הוא מיועד, מן הסתם, לחוקרים בתחומים שונים, בתוכם: רטוריקה, פרגמטיקה, תקשורת, בלשנות עברית, תרגום וניתוח השיח. כדי להקל על ההתמצאות התמאטית בקובץ רצוי היה לרכז את המאמרים לפי קבוצות נושאים. כן ראוי היה להקדים מבוא שיסקור את תוכנו של הקובץ, כדי להפנות את הקורא לנושא המעניין אותו.

בסיכום – הכרך החמישי של "עברית חיה" הוא תרומה חשובה לחקר העברית וזיקותיה להקשרים החברתיים והתרבותיים בישראל. הקובץ שלפנינו מעיד על העושר והשפע של המחקר הבין-תחומי בנושאים של לשון ותרבות. יש לקוות שחלק ניכר מן המאמרים יכללו ברשימות הביבליוגרפיות של קורסים אקדמיים שעניינם תקשורת לשונית על היבטיה השונים.